

ПРО ПАРАДЖАНОВА

Влітку 1999 року, у дні великого щорічного фестивалю традиційних мистецтв і ремесел у Великобританії, я познайомилася з лондонською журналісткою й письменницею, яка збиралася писати книгу про С. І. Параджанова. Дізнавшись, що я зростала в Києві й була знайома з Сергієм Йосиповичем, вона запросила мене в гості, щоб послухати розповіді про нього. Вона швидко зрозуміла, що навіть послуговуючись російською, не надто легко вмістити у двогодинну бесіду за чаєм те, що було заздалегідь не головним змістом мого дитинства і юності. Те, що досі згадується як незаслужений подарунок. Що ж до «інтерв'ю» англійською...

Ці, дещо сумбурні й емоційні епізоди дитячих спогадів – спроба записати те, що запам'яталося найбільше.

Хронологія подій плутається в моїй пам'яті, але, сподіваюсь, що головне моя душа зберегла.

У 60-х роках я часто чула це гарне, дивне ім'я – Сергій Параджанов. Від батька, матері, від багатьох друзів родини. Його називали по-різному: Параджановим, Сергієм Йосиповичем, Серго, Сержиком. Для мене, з огляду на вік, він був «дядею Серьожей». Це якраз були роки зйомок фільму «Тіні забутих предків».

Художником картини був Георгій Якутович, найближчий друг моїх батьків, в домі якого минуло моє дитинство. Він – вже тоді відомий, блискучий книжковий графік, людина, яка знала й любила Карпати, – робив ілюстрації до повісті Коцюбинського, що взята за основу для сценарію «Тіней».

Дядько Юра, великий, гучний і гарний чоловік, багато розпові-

дав про роботу з Сергієм Йосиповичем. Він увів його в коло своїх близьких друзів – художників, поетів, композиторів. Це була стихія: молоді, напрочуд талановиті, вільні і красиві люди – покоління, в котре назавжди увійшов Параджанов. Увірвався зі своїм неповторним, фантастичним світом. Тепер уже важко порівняти ступені впливу цих світів один на одного. Без цих людей, однодумців, близьких друзів – Якутовича, Гавриленка, Рапай, Дзюби, Миколайчука, безлічі й безлічі інших, хто становив тоді справжню славу Києва, України, – не виріс би той Параджанов, якого знає світ. Проте й без Параджанова геть неможливо уявити київську культуру, громадське життя, сам дух міста тих десятиріч. А, можливо, й усієї країни.

У ті часи мій батько з натхненними очима розповідав про фільми Фелліні, Антоніоні, Бергмана, Пазоліні, Куросави – заборонених до показу в Радянському Союзі, – котрі Параджанов добував у Держфільмфонді, користуючись підготовчими періодами до зйомок нових сценаріїв. До фільмів, які так і не було знято. Він влаштовував громадські перегляди, на котрі скликав «півміста». Показував нам «поличні» картини Тарковського, дипломи талановитих випускників режисерського факультету. Про його домашні святкування ходили легенди. Його особистість притягувала й бентежила всіх.

Яскраво закарбувалось у пам'яті перше знайомство з ним. Якесь свято в домі Якутовичів – старому, ніби застиглому на краю високого урвища. У будинку, що колись належав повністю родині тьоті Асі, дружини Якутовича, де в радянський час для їхнього користування залишалася маленька квартирка з чотирьох кімнат на першому поверсі. Ця квартира, й сам будинок, і крута, крива вулиця на високих Київських схилах – цілком булгаківський світ – тоді ще жива декорація подій «Днів Турбінних», «Білої Гвардії» – Міста.

Усі чекали на Параджанова, страшно кортіло його побачити. Я уявляла щось величезне й нечуване.

Аж раптом відчинилися двері вітальні, люди розступились і за-

вмерли. До кімнати запливли ноги в черевиках, далі – накрите старим пальтом невелике тіло і, насамкінець, бородата, геть нежива голова в кепці. Уся ця конструкція, на одній парі ніг, жалобним кроком дійшла до середини кімнати й розсипалася на радість усієї компанії й самого автора, що оголосив про «похорон Параджанова». Черевики впали з двох тростин, пальто зісковзнуло з витягнутих рук, «нежива» голова зареготала, і перед очима постав невеликий на зріст, кремезний чоловік, котрий одразу заповнив собою всю вітальню, і вся увага віднині була зосереджена тільки на ньому.

Найпрекраснішою в цій людині була усмішка, сміх – по-дитячому веселий, що ховав гострі й живі очі у складках щік, які одразу переходили в бороду зі срібною сивиною, що росла по-східному від самих вій. Зморшки, що розходилися від очей променями, дивовижно гарний рот, гнучкість голосу, як у співака.

Нас, дітей, він завжди якось дотепно й ласкаво відзначав. *Серьожу* і *Діму* Якутовичів знав уже давно. Щодо мене, то я по-справжньому запізналася з Сергієм Йосиповичем не одразу.

Ми з татом зустрічали його на вулицях, у театрі, на прогулянці, або поспішаючи кудись у справах. Він весь час кудись квапився. Нервував, щось шукав для близьких чи друзів. Мене шокували лайливі слівця, що прослизали у надзвичайній якійсь мові, з красивим нервовим акцентом. У звичному потоці цих зіткнень, подій він, здавалося, не помічав своїх співбесідників, як не завважає актор зі сцени конкретного глядача. Він був лицедієм перед усім світом. Лише згодом, дорослішаючи, я відчула його людську близькість, дружнє тепло, відкритість, навіть – беззахисність.

Одного разу був один із його переглядів, у невеликому кінозалі старого Союзу Художників, де Сергій Йосипович показував проби до фільму «Київські фрески» й читав уривки зі сценарію «Інтермеццо». Він багато говорив. Я й раніше бувала на вечорах, де він показував фільми – царював, гарцював, епатував великі аудиторії. А цього разу була невелика компанія членів Союзу, що зібралися сонним зимовим днем. Просто людей, які мали вільний час.

Він був дуже схвильований. Так, вочевидь, загнаний чергови-

ми труднощами й обра́зами. Так переповнений бажанням знайти відповідь, розуміння. Він говорив, що його планомірно вбиває влада. Що задушені, один за одним, прекрасні сценарії. Що міг би знімати своє КІНО – велику й високу любов і красу... Натомість змушений був, щоб не жебрати, годуватися у друзів, займатися спекуляціями... Що оточений стукачами, що життя втрачає будь-який сенс... Голос його піднімався аж до дзвінкого фальцету, здавалося – він на межі небезпечного зриву... Дитячий біль... Людина із зідраною шкірою.

І – мовчазний розгублений кінозал...

Безпомічність і сум'яття дорослих, і мій сором за всіх нас – це досі в пам'яті.

Ми з татом ходили до нього в гості. Бували на святах, днях народження. Потім я стала дзвонити йому сама, і завжди дім його був відчинений для мене. Він ніби побачив мене окремо від батьків. Поставився тепло й уважно.

Замість привітання була смішна пісенька: «Кэт-рин-ля-фэвр-на-всегда! Ля-фэв-р-Кэт-рин-всег-да-на!». Він взагалі грався в людей, які його оточували, як бавляться в ляльки. Усі ми були персонажами на його сцені. Усе ставало предметом нескінченного творчого акту – учорашній похід на базар, завтрашній прийом, чийсь капелюх чи старовинна дрібничка. Оселя була гарна. Усі предмети інтер'єру були скомпоновані, як його колажі. Кожну річ було відібрано, як необхідний і максимально точний предмет реквізиту.

Дві тісні кімнати у квартирі на сьомому поверсі, в будинку на одній із найширших вулиць Києва. Кутовий балкон, який видно здалеку. Нестерпно було проїздити повз, коли Параджанов уже сидів у таборі! Там завжди було чисто, свіжо, ніколи не пахло вчорашніми бенкетами й алкоголем. І навіть у найрозпачливіші часи він варив смачне лобіо, красиво нарізав хліб (учив мене: «ріж тоненько, інакше заміж не візьмуть»). Завжди був молодий сир від «сирної Мусі», директора магазину. І друзі приходили з якоюсь їжею.

Нового гостя традиційно знайомили з «похідним ліжком На-

полеона», складна металічна конструкція у стилі Ампір – інших спальних місць не було. Сиділи за дубовим столом на важких церковних лавах з високими прямими спинками. Довкруг були гуцульські ікони, дерев'яні янголи Растреллі, старовинні шоломи з павичевим пір'ям, нескінченні гарні дрібнички і безліч параджанівських робіт – колажів, живопису, графіки. В експедиціях він малював жмутками трави і квітів, зірваних дорогою. Були керамічні рельєфи на євангельські сюжети. Були старовинні ляльки, для яких він сам шив сукні. Ніхто не розумів, коли він встигав працювати. Проте я бачила, як він міг, майже не дивлячись, створювати якийсь колаж, випиваючи й бесідуючи з гостем. Тут таки вигадував якийсь епізод для сценарію й розігрував його, використовуючи тебе як масовку.

Декілька разів я заставала його наодинці. У ці щасливі години він був тихим, ніж зазвичай, добрішим і глибшим.

Я приходила показати мої нові роботи. Він ставився до них із трепетом і турботою. Те, як він їх дивився, було дивовижним, викликало радість і примушувало знічуватися. Він розставляв їх усюди, дивився, перебігаючи від однієї до іншої, прикриваючи долонею рот, вимовляв захоплені слова, давав різні вражаючі поради. Він був такий серйозний і захоплений, що я геть розгублювалась і була щасливою, як більше ніколи в житті.

Так одного разу я прийшла до нього, коли тільки починався вечір. Малинове сонце ховалося за краями дахів. Він сидів на балконі у куртці, накинутій на голий волохатий торс, бив молотком старовинні блюдця, розмальовані трояндами, розколював уламки щипчиками, як цукор, складав із них щось прекрасне. Був тихим, небалакучим, зосередженим. Така от була домашня, батьківська бесіда. Вечоріло, та все ніяк не спадали сутінки.

Іншим разом я заскочила його у стані «фуріозо». Він метався по кімнаті, жбурляючи предмети, вигукуючи якусь маячню: «...все! Я більше не знімаю кіно! Я нездара! Досить! Ніколи!». Очі його кидали блискавки, або бризки сліз – я була сама не своя від жаху й запитала: «Дядя Серьожа, що з Вами, чому?». Він став кри-

чати: «Я подивився “Конформіста”! Ти бачила “Конформіста”? Це геніально! Я не можу після цього знімати! Я лайно! Я ніщо!». Сучасно перекласти було неможливо. Він накинув пальто і втік кудись.

Фільм нелегко було знайти у прокаті. Він був сильно порізаний, але, загалом, за всіх своїх переваг, жодним чином не перевершував Параджанова. Просте це було інше кіно. Що він там побачив убивчого для себе – лишається для мене загадкою.

Або він міг розповісти чийось картину з таким захватом, з такими подробицями, зіграти сцени так, що здавалося – я не переживу, якщо не побачу цей шедевр. Дивилася, не могла збагнути: звідки він там викопав те велике, що розповів.

Мій чоловік, Михайло Ордовський, познайомився з Параджановим ще під час навчання у ВДІК, на режисерському факультеті. Його курс читав Лев Кулешов, який увійшов в історію кіно завдяки новому, невідомому раніше, динамічному способу монтажу. Михайло і Параджанов зустрілися на виставці Матісса. Вони провели разом день, а згодом Параджанов, дізнавшись, що Кулешов із дружиною, Олександрою Хохловою, на дачі у Болшево, запропонував їхати до нього. Він привіз у подарунок Кулешову монгольську бронзову скульптуру, що зображала бика, який покриває якусь німфу. Її маленька фігурка обіймала знизу його тулуб величезними, несумірними із тілом долонями. «Ось що Ви зробили з Радянською кінематографією!» – так він привітав господаря дачі. Кулешов, старий і худий, зодягнений у червоні в'язані кальсони, гукнув до дружини: «Шуро, що він таке каже? Я не знаю, що значить Радянська кінематографія!»

Параджанов любив розповідати в ролях епізоди з іменитими діячами кіно. Він дружив з Лілією Юріївною Брік, також персонажем безлічі етюдів. Його гостями були Григорович, Майя Плісецька, Бондарчук, Герасимов, Мессерер і Ахмадуліна. Вознесенський, багато інших авторитетних офіційних персон. Значною мірою це було даниною доброго тону – побувати в домі Параджанова. Ну і в нього теж була така слабкість до «шишок», як їх тоді називали. Він завжди намагався знайти в них якусь людську рису й відчу-

ти захоплення нею. Але водночас, він умів і «розколупати» їх, якими б міцними не були їхні бронзові панцирі. Перед ним дуже важко було встояти. Ця дитяча нагота його душі, яку я побачила тоді на вечорі в Союзі, ця беззбройність перед жажливим і прекрасним у житті, вічна готовність проникнути в суть і захопитися, співіснувала зі здатністю єдиним поглядом, словом проколоти будь-яку шкіру, знищити, назвати найядучішим і точним іменем, що прилипало раз і назавжди. Його, звісно ж, боялися, заздрили й ненавиділи. Але шукали його прихильності.

Прийоми він замислював заздалегідь і обговорював їх потім. Готував чудові грузинські страви, створював натюрморти, підносив гостям чаші води з пелюстками троянд – умити руки, завальював подарунками, часто щойно отриманими від інших.

У домі постійно товклося чимало тих, про кого заздалегідь було відомо, що це стукачі, негідники й темні особистості. Незрозуміло й неважливо, хто і в яких відносинах із ним перебував – усі вони були статистами в його кадрі.

Я майже не була присутньою під час «раутів для високих гостей», зате часто бачила його в оточенні тих небагатьох близьких друзів, поруч із якими він був задушевним, м'яким і світлим. Серед таких був і мій тато, якого він називав «Бенвенутто Челліні», оскільки батько, скульптор, був ще й ювеліром у ті часи. Сержик, як називав його тато, любив його речі, часто приходив у майстерню. Він переконав тата ставити іменне тавро. За всієї його любові і спадкового розуміння коштовностей, він ніколи не розлучався з однією – перснем із рожевої води діамантом, ледь надтріснутим усередині, приблизно один карат завбільшки. Він казав, що це подарунок Католикоса Вазгена й носив перстень на пальці або на краватці.

Одного разу було таке: тато прийшов уранці в майстерню на старовинній Стрілецькій вулиці і виявив, що двері у напівпідвал зламані. Унизу, поруч зі сходишками, валявся лом. Мій батько багато років збирав колекцію старих східних коштовностей. Він купував їх на базарах Бухари, Ашхабада, Єревана – всюди, де ман-

дрував у ті роки. Він багато чого навчився, милуючись цим старим сріблом. Речі, які він робив тоді, були повні фантазій і мотивів тих давніх предметів, які він так любив і з такою наснагою вивчав. Усе це зберігалося в маленьких зашкленних шафках і на старовинних поличках, котрі легко було тоді знайти на київських смітєвих звалищах. Усі вони були порожні... Ні каміння, ні срібла не зачепили, натомість акуратно витягнули всі прикраси. Міліціонери поквапом оглянули майстерню і зникли, не звернувши уваги на лом. І справа зависла надовго.

Одного разу вранці подзвонив Параджанов і вигукнув у слухавку радісно: «Колю! Я їх знайшов! Негайно йди до мене – підемо до слідчого». Він побачив у ресторані офіціантку, у вухах якої були татові сережки. «Я знаю, що вони твої, на них тавро!». Так, це були сережки з тих, що викрали. Офіціантка розповіла в міліції, що якийсь гість розплатився ними, через те що не мав грошей. Знайшли «гостя», той вказав на якогось баригу з барахолки. Барига був відомий, і його теж знайшли. Але на цьому ланцюжок урвався. Слідчий уже нічого розбірливого більше не говорив. Параджанов вклав усю свою енергію в цей детектив, але, зрозумівши, що вперся у глухий кут, розгубився, як дитина. Потім зі злістю сказав, що, вочевидь, міліція має свою частку з того. А тато вже ніколи не робив прикрас «для душі».

Параджанов страшно любив наряджати. Вигадував туалети для дам, дарував прекрасні речі, взагалі дарував усе, що приваблювало погляд гостя. Одного разу батьки сказали йому, що не можуть знайти для мене пальто в магазині. Він негайно взяв нас із батьком і повіз на «барахолку». Там була його держава...

Як він торгувався! Якщо річ подобалася, він запитував недбало: «Скільки за це лайно?». І почуту суму зрізав удесятеро. Убитий цим продавець віддавав річ максимум за півціни.

Щойно ми приїхали, він зник кудись у натовпі торговців і витягнув нам величезний старий салоп, пошитий ще до війни з цупкого, з високим ворсом, чорного оксамиту. Я злякалася – це мало мерзенний вигляд. Він схвильовано кричав, що це геніальне паль-

то. Ми негайно поїхали з ним у чистку, потім магазин тканин, де він хотів неодмінно білий атлас для підкладки. Білого не було. Він купив якийсь переливчасто-перламутровий і потягнув мене в майстерню до знайомих. Там він дав детальні вказівки, як зшити пальто у стилі «Джекі Кеннеді», витягнув із кишені три величезні перламутрові гудзики і звелів неодмінно вистрочити серце на спині підкладки. Проте дух його не заспокоївся. Він додав до пальта білий беретик і дав мені адресу двох сестер-стареньких, у котрих я мала купити білі лайкові рукавички до плечей. Я поїхала за адресою й побачила там таке... Втім, це окрема новела. Підсумок був печальним – довгі, вище ліктя, дамські рукавички безнадійно всохли, їх було не натягти навіть на дитину. Але й чоловічі були такі витончено вузькі, що на мою ще юну руку не вистачало приблизно чверті об'єму. Я була ображена на долю. В якості розради одна зі стареньких витягнула мені зі старовинної коробки річ, неймовірної краси. Це була «Сорті-де-баль» – маленька пелеринка на декольтовану сукню, з паризького дамассе чайного відтінку, облямована лебединим пухом. Вона сказала, що її тато купив це для її першого балу. Коли я прийшла до Сержика із цією покупкою, він був задоволений і пишався мною. А білі рукавички дала мені мама.

Час минав, Параджанов був, як і раніше, без роботи. Без упину писав і розповідав сценарії, але плани руйнувались один за одним. Пам'ятаю його обурення, коли він замислив картину про Ара Прекрасного і царицю Семіраміді й вимагав у Арменфільму для зйомок чи то двадцять, чи то тридцять білосніжних слонів, а студія йому відмовила! Він кричав, що його вбивають, душать якісь пігмеї-нездарі, що він повинен поїхати з цієї країни.

Багатьох дивує, чим він був такий небезпечний для влади. Будь-яка яскрава особистість була для них неприйнятною. А саме ця особистість мала багато небезпечних сторін. Він не був антирадянським. Просто ставився до влади зі знуцанням. Дико епатував і збентежував суспільну свідомість у Києві і Москві. Збираючи свої вечори, він виносив на сцену всю бурю своїх нерозтрачених